

Els Santalínea, orfebres de Morella i de Tortosa.

Uns apunts documentals*

Jacobo Vidal Franquet**

** Universitat de Barcelona. jacobovidal@ub.edu

Resum

En aquest text es presenten una sèrie de novetats documentals, procedents sobretot de l'Arxiu Capitular de Tortosa i de l'Arxiu Comarcal del Baix Ebre, que tenen com a objectiu demostrar que la famosa nissaga d'argenters Santalínea, procedent de Morella, també va estar en contacte permanent amb la capital episcopal: Tortosa.

Paraules clau: Santalínea, argenteria, orfebreria, Morella, Tortosa

Abstract

In this article a set of new documentary from the Arxiu Capitular de Tortosa and the Arxiu Comarcal del Baix Ebre is presented. This new documentary demonstrates the relationship between the famous Santalínea family from Morella with the Episcopal capital in Tortosa.

Key words: Santalínea, silversmith's, goldsmith, Morella, Tortosa

[L'original d'aquest text va ser escrit l'any 2003 per un jove historiador de l'art que llavors tenia molta empena i molta il·lusió. Llegir un article escrit als 26 anys quan un es troba ja prop dels 40, amb menys empena i –donades les circumstàncies– molta menys il·lusió, és una experiència estranya. Evidentment això li passa a tothom: ens costa reconèixer-nos en aquell text antic, no acabem d'entendre l'actitud que ens va impulsar a escriure'l i, òbviament, ens desagraden els resultats. La diferència respecte a les inevitables relectures de treballs obsolets és que en aquest cas es podia impedir que l'obra fos pública: com que l'escrit havia quedat inèdit es podia descartar... o millorar. No hauria hagut de ser només una possibilitat: si no es descartava, havia de ser millorat i reescrit obligatòriament. Sobretot, era necessari aprofundir i desenvolupar l'anàlisi de la documentació que s'ofereix i insistir més en les aportacions que s'havien fet amb anterioritat sobre el mateix tema. Un acadèmic madur no pot deixar de ser cada cop més exigent amb el seu propi treball, i la simple publicació de notícies inèdites no és suficient en absolut. Per a un jove que comença, encara rai, però qui publica als 40 –o als 50– el mateix que publicava als 20 va pel camí fàcil que no porta enlloc.

Els savis hebreus van deixar escrit que el temps sempre triomfa... Quan el professor Ernest Querol em va comunicar que es reprenia el projecte de publicar els Papers dels Ports de Morella i em va preguntar si ja s'havia donat a conèixer el petit assaig que els

havia enviat feia anys sobre els Santalínea,¹ la meua primera intenció va ser oferir-li una veritable monografia sobre algun aspecte d'aquests orfebres morellans, però el temps ha triomfat i em veig obligat a publicar el mateix paper escrit en el ja llunyà 2003. Com que no he pogut fer un article nou m'ha semblat indispensable afegir algunes referències bibliogràfiques aparegudes en els darrers anys –sense cap pretensió de ser exhaustiu– i, així mateix, polir i matisar alguns elements de la redacció original; però en essència es tracta del text antic. Deixo la monografia sobre els Santalínea per a una altra avinentesa, o per a un altre autor.]

* * * * *

El títol d'aquest treball vol ser un reconeixement a l'infatigable i decisiu treball que l'historiador santmateuà Manuel Betí Bonfill va fer sobre els artistes de la part valenciana del bisbat de Tortosa.² Els seus complets estudis, juntament amb les recerques d'altres importants erudits –lligats, en general, a la Societat Castellonenca de Cultura–, conjugats amb la migradesa de notícies procedents de l'Arxiu Capitular de Tortosa que hi va haver fins pràcticament el final del segle XX, van portar a donar una visió parcial del que havia estat la producció artística al bisbat dertosenca durant l'edat mitjana: semblava que la ciutat episcopal era la perifèria del seu territori. El títol d'aquest treball també vol matisar aquesta visió.³

Però si Tortosa no era la perifèria, cal dir que tampoc va ser mai un centre de gravitació comparable a les grans capitals de la Corona. El domini eclesiàstic tortosí va tenir tres centres artístics fonamentals. La ciutat de l'Ebre va compartir el protagonisme amb Morella i Sant Mateu. A més, altres poblacions del territori episcopal van veure el floriment d'activitats artístiques; això sí, a una altra escala i gairebé sempre pel que fa al món de la construcció, especialment en els indrets en què es van desenvolupar indústries vinculades a l'extracció de la pedra. Caldria estudiar, per exemple, les pedreres de la Ribera d'Ebre, que sens dubte van arribar a tenir una certa volada. En tot cas, el que ara m'interessa destacar és que aquests centres gairebé sempre van estar relacionats. I si els vincles entre Sant Mateu i Morella, dues de les viles més importants del regne de València, mai no han estat posats en dubte per la historiografia, tampoc han de ser negligits els lligams establerts entre pobles d'una i altra banda del riu Sénia.

1.- * HAR2013-46400-P

Val a dir que si no vaig publicar aquest treball, sí que han aparegut diverses aportacions sobre l'orfebreria de la ciutat i el bisbat de Tortosa: VIDAL, J. (2004), "Contribució a l'estudi de l'argenteria medieval de la ciutat de Tortosa: els argenters al servei del municipi". *Matèria. Revista d'Art*. Núm. 4, pàg. 95-117; VIDAL, J. (2005). "Assaig de panorama de les arts a la Tortosa del Renaixement". A: *Cultura i art a la Tortosa del Renaixement*. Tortosa: Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre, pàg. 125-269; VIDAL, J. (2007). "Un cens dels argenters del Consell de Tortosa (s. XIV-XV)". *Recerca*. Núm. 11, pàg. 293-308; VIDAL, J. (2010). "El centre argenter de Tortosa a la baixa edat mitjana". A: *Art i cultura. Història de les Terres de l'Ebre*, V. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, pàg. 111-115; DOMENGE, J. i VIDAL, J. (2010). "El tresor medieval de la Seu de Tortosa". A: *Art i cultura. Història de les Terres de l'Ebre*, V. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, pàg. 118-129; VIDAL, J. (2015). "Relíquies, béns, joyes, robes, argent, perles, pedres precioses, vestiments e altres coses... Introducció al tresor medieval de la catedral de Tortosa". *Recerca*. Núm. 16, pàg. 11-56.

2.- BETÍ, M. (1928). *Los Santalínea, orfebres de Morella*. Castelló: SCC. L'altra gran monografia artística de mossèn Betí és (1927) *El pintor cuatrocentista Valentín Montoliu*. Castelló: SCC.

3.- Sobre aquesta qüestió vegeu els estudis aplegats a CARBONELL, J. i VIDAL, J. (ed.) (2010). *Art i Cultura. Història de les Terres de l'Ebre*, V. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili.

Dono a conèixer un exemple que pot ser significatiu: el dia 11 de novembre de l'any 1427 Joan Olzina, argenter procedent de Sant Mateu, davant el notari de Tortosa Pere de Camps, va establir una relació amb el lapicida Bernat Margenet, actiu a l'obra de la seu dertosenca per part de la Universitat i membre de la colla de Guillem Saera, picapedrer ulldeconenc que des del 1416 va dirigir les obres de la cort del veguer i que el 1440 va construir la font de l'àngel, entre altres treballs vinculats al Consell tortosí. Els tres mestres aquí citats, en un moment o altre del seu periple, van acabar esdevenint ciutadans de Tortosa.⁴ És el mateix que va passar amb els pintors Pere Lembrí i Lluís Montoliu, procedents respectivament de Morella i Sant Mateu, i és una pràctica que va continuar sent habitual en època moderna.⁵

Dit això molt resumidament, no ha de sorprendre a ningú que trobem un argenter de la família Santalínea, en general relacionada de forma exclusiva amb Morella, amb taller obert permanentment a la ciutat de l'Ebre. Es tracta de Gabriel Santalínea, un personatge que havia estat considerat un mestre secundari dins el brillant panorama de l'argenteria morellana justament perquè mossèn Betí gairebé no n'havia trobat rastre als arxius de Morella i el Maestrat, i va considerar que devia haver treballat sempre a les ordres del seu germà Bartomeu.⁶

Bernat i els Bartomeu Santalínea en relació a Tortosa. Algunes notícies esparses

Una de les primeres notícies publicades que posaven en contacte els Santalínea i la ciutat de Tortosa és el contracte d'aprenentatge establert entre Joan Durà, fill del "mestre de fer esglésies" tortosí Bartomeu Durà, i el famós orfebre Bernat Santalínea, autor de la desapareguda custòdia de Morella i de la creu processional major que encara es conserva a Traiguera, entre altres peces sobresortints. L'argenter morellà i el fill del picapedrer tortosí es van afermar l'any 1407.⁷

Altres documents fins ara desconeguts incideixen en la relació entre els mestres de la capital dels Ports i els artesans de la ciutat episcopal. El 21 de gener de 1405 l'argenter ciutadà de Tortosa Joan Bugatell i la seva muller, Dulcia, van reconèixer el deute de certa quantitat de

4.- Arxiu Capitular de Tortosa (ACTo). Pere de Camps, 9. s/f. Malauradament, el document està incomplet i no podem saber quina mena de relació s'estableix entre ambdós mestres. A més, no aclareix si es tracta de Joan Olzina pare (l'artífex de la famosa Custòdia de Traiguera), o de Joan Olzina fill, també argenter de Sant Mateu. En tot cas sobre els Olzina vegeu SÁNCHEZ GOZALBO, À. (1990). "El punzón de San Mateo y sus orfebres". *BSCC.* Núm. LXVI, pàg. 390-391. La relació de Margenet amb la seu de Tortosa va ser documentada per VIDAL, J. (2002). "Notes sobre la contribució municipal a l'obra de la Seu de Tortosa (ca. 1406-1455)". *Recerca*. Núm. 6, 2002, pàg. 151-196; ALMUNI, V. (2007). *La catedral de Tortosa als segles del gòtic*. Benicarló: Onada, pàssim. Sobre les obres municipals de Tortosa i la participació de Guillem Saera, vegeu VIDAL, J. (2008). *Les obres de la ciutat. L'activitat constructiva i urbanística de la Universitat de Tortosa a la baixa edat mitjana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàssim.

5.- Torno a remetre als estudis aplegats a CARBONELL, J. i VIDAL, J. (ed.) (2010), que ofereixen un ampli estat de la qüestió.

6.- Vaig mirar de recollir un petit repertori bibliogràfic sobre l'argenteria medieval del territori episcopal a VIDAL, J. (2006), "L'encàrrec de la custòdia de la Sènia en el context de l'argenteria quatrecentista del bisbat de Tortosa". *Lo Senienc*. Núm. 3, pàg. 13-17.

7.- BETÍ, M. (1928), p. 21. Durà fou mestre de l'arxiprestal de Sant Mateu, de la capella de sant Miquel i sant Pere apòstol de l'església de Catí, de l'església del convent franciscà de Tortosa i de diverses obres públiques de la ciutat de l'Ebre (VIDAL, J. (2008), pàssim). Sobre la custòdia i la creu de Traiguera vegeu, entre altres, SANJOSÉ, L. (2003). "Custòdia" i "Cruz procesional mayor". *La memòria daurada. Obradors de Morella, s. XIII-XVI*. Morella: Fundación Blasco de Alagón, pàg. 298-300, 372-375.

diners a l'orfebre morellà.⁸ Ambdós mestres estaven relacionats també amb Barcelona. Ja s'ha dit que Bernat Santalínea no pot explicar-se únicament des de Morella i des de València, sinó que també s'ha de tenir molt present la seva relació amb el cercle cortesà de Barcelona.⁹ Pel que fa a Bugatell, consta que el 13 de setembre de 1385, juntament amb Abraham Patró, argenter jueu de Barcelona, era testimoni d'una àpoca atorgada per Astruc Amor, jueu de Tortosa, a Isaac Lettox, mestre de corall, jueu barceloní.¹⁰

Una notícia posterior ens informa que Bernat Santalínea era habitant –no pas ciutadà– de Tortosa el 3 de maig de 1421, quan apareix com a testimoni en el testament del pintor Pere Lembrí.¹¹ A més, se sabia des del començament del segle XX que aquest mestre havia estat en contacte amb la catedral de l'Ebre els anys 1428 i 1429. En aquest moment, juntament amb la seva esposa, va vendre al canonge infermer Eduard de Montcada la famosa creu dels lleonets.¹² Pel que fa a això, és fonamental el treball de mossèn Josep Gudiol i Cunill, que va fer notar l'ascendència italiana d'aquesta obra sienesa trescentista, malgrat que la interpretació superficial dels documents havia donat a entendre que ell n'era l'autor.¹³ A ell o al seu obrador morellà cal atribuir també un “bulto de Nostra Senyora de plata sobredaurada ab lo Jesús als braços, posat a manera de faristol”, peça que segurament cal identificar amb una magnífica taula d'argent de gust cortesà que encara podem conèixer gràcies a les fotografies antigues i que, com la creu dels lleonets, es va perdre durant la Guerra Civil del 1936-1939.¹⁴

Per la seva part, Bartomeu Santalínea és ben conegut com a escultor i ja se sabia que havia estat relacionat amb el pintor Pere Lembrí.¹⁵ Les recents recerques de Victòria Almuni han posat de manifest que va treballar a les obres de la catedral entre els anys 1420 i 1440, aproximadament, i segons aquesta autora va ser l'escultor de la clau de volta major del presbiteri de l'edifici, magnífica obra del gòtic internacional que representa la Coronació de la Verge.¹⁶

La relació entre la família i la ciutat episcopal no es va tallar a la segona meitat de segle. Consta que l'argenter Bartomeu Santalínea II, fill del pedrapiquer del mateix nom, va contreure matrimoni l'any 1451 amb Violant Serra, filla del pintor –també actiu a Tortosa i a Morella– Bernat Serra.¹⁷

8.- Arxiu Comarcal del Baix Ebre (ACBEB). Fons Notarial de Tortosa (secció històrica), Signatura 1164 (Jaume de Ponte), f. 31v.

9.- Així ho ha escrit DALMASES, N. (2003). “Aproximación a la orfebrería morellana”. *La memòria daurada. Obradors de Morella, s. XIII-XVI*. Morella: Fundació Blasco de Alagón, pàg. 117- 139: 124.

10.- DALMASES, N. (1992). *Orfebreria Catalana Medieval: Barcelona, 1350-1500*. Barcelona: IEC, pàg. 42.

11.- Arxiu Diocesà de Tortosa (ADTo). Calaix, 10. n. 284. Publicat per JOSÉ I PITARCH, A. (2004). *Una memoria concreta, Pere Lembrí, pintor de Morella y Tortosa (1399-1421)*. Morella: Fundació Blasco de Alagón, doc. 32.

12.- Arxiu Capitular de Tortosa (ACTo), Índex d'Acords Capitulars 1326-1570, f. 153v, 155v.

13.- GUDIOL, J. (1929). “Les Creus d'Argenteria a Catalunya”. *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*. Núm. VI, pàg. 265, 422; GUDIOL, J. (1930). “La creu dels lleonets de la catedral de Tortosa”. *BSCC*. Núm. XI, pàg. 1-6; MATAMOROS, J. (1932). *La catedral de Tortosa*. Tortosa: Editorial Católica, pàg. 85, 187, encara la considerava obra dels Santalínea. Sobre aquesta peça vegeu sobretot CIONI, E. (1998). *Scultura e smalto nell'oreficeria senese dei secoli XIII e XIV*. Florència: SPES, pàssim.

14.- DOMENGE, J. i VIDAL, J. (2010); VIDAL, J. (2015), pàg. 21.

15.- BETÍ, M. (1928), pàg. 28-30.

16.- ALMUNI, V. (2003). “La construcción medieval de la catedral de Tortosa según los libros de fábrica. La obra del presbiterio (1346-1441)”. *Una arquitectura gòtica mediterrànea*. València: Generalitat Valenciana, pàg. 85-98: 93 n. 36; ALMUNI, V. (2007), pàssim.

Gabriel Santalínea, argenter, ciutadà de Tortosa

Com ja s'ha dit, a partir dels treballs de mossèn Manuel Betí, que tan sols va trobar documentació estrictament familiar referida a aquest mestre (1455-1460), se l'ha considerat sempre una “figura secundària entre esta pléyade de artistas”.¹⁸ Aquesta situació ha començat a replantejar-la recentment, de forma molt mesurada, Núria de Dalmases, mitjançant la troballa d'una notícia del 1417 segons la qual el mestre argenter estava actiu a València tan sols un any després del possible naixement del seu germà Bartomeu II, al taller del qual es considerava tradicionalment que devia haver treballat tota la vida. Malgrat tot, Dalmases afegeix que “si no apareciera más documentación al respecto, ni en Valencia ni en Morella, sería lógico pensar que Gabriel trabajó, posteriormente, en el taller familiar de los Santalínea”.¹⁹

Doncs bé, aquesta documentació ha aparegut, encara que tan sols en part, a la ciutat de Tortosa, on Gabriel Santalínea ja havia guanyat el dret de ciutadania, la qual cosa implica una residència anterior, el dia 25 d'octubre de l'any 1429. Aquest dia Pere Febrer, ciutadà de Lleida, reclama que, mitjançant Gabriel Santalínea, argenter ciutadà de Tortosa, sigui instat i requerit l'honorable senyor oficial de Tortosa perquè communi Joan Rosanes, veí d'aquesta ciutat, el qual, contra la voluntat de l'esmentat Pere Febrer, s'havia endut una corretja d'argent, pes de plata de 3 unces i mitja i 3 argenços, amb “parge de seda vert e blanch”.²⁰

Quatre anys més tard, el 19 d'octubre de 1433, Gabriel Santalínea, argenter de Tortosa, i Maria, esposa de Bartomeu Figuera, mariner, mitjançant ferma estipulació, convenien i prometien al prevere Antoni Serra que des d'aquest dia i fins al 19 de novembre proper següent li donarien i restituirien un objecte d'argent de pes de 5 unces i 5 argenços, amb les despeses.²¹

La següent notícia que hem pogut aplegar sobre l'activitat de Gabriel Santalínea a la ciutat de l'Ebre és del 16 de maig de 1435, quan reconeix deure a Antoni de Monreal, mercader habitant de Tortosa, 16 lliures barceloneses, amb albarà escrit de la seva pròpia mà el 10 de juliol de 1431, les quals promet tornar-li en mensualitats de 22 sous, que començaran a fer-se efectives el proper mes de juny.²²

Finalment, i malgrat que les referències documentals, en aquest cas, no el citen directament, sembla que les coses no devien anar-li gaire bé a Gabriel Santalínea a la fi dels anys trenta i a inicis dels anys quaranta del segle XV. Així, hi ha registrades dues donacions gracioses del municipi “a la dona na Santalínea”: la primera, un 14 d'octubre, segurament de l'any 1439, a causa “que tenia dues criatures malaltes de glanoles, per amor de Déu”;²³ i la segona, el 4 de març de 1444, a causa que “la muller d'en Santalínea, argenter”, era una “dona molt pobra e malalta, partera”, i “no havia ab que·s pogués sostentar”.²⁴

17.- BETÍ, M. (1928), pàg. 32; SÁNCHEZ GOZALBO, À. (1935). *Bernat Serra, pintor de Tortosa i de Morella*. Castelló: SCC, pàssim.

18.- BETÍ, M. (1928), p. 35.

19.- DALMASES, N. (2003), pàg. 125-126.

20.- ACTo. Pere de Camps, 11. s/f.

21.- ACTo. Pere de Camps, 14. s/f.

22.- ACTo. Pere de Camps, 15. s/f; Pere de Camps, 43. s/f.

23.- ACBEB. Fons de l'Ajuntament de Tortosa. Llibre de Clavaria, 63. p. 253.

24.- ACBEB. Fons de l'Ajuntament de Tortosa. Llibre de Clavaria, 66. f. 97r.

Tota aquesta documentació, malauradament, encara no dóna una imatge clara del que va poder ser l'activitat del mestre a Tortosa. Tanmateix, i si bé aquestes notícies no poden treure completament Gabriel Santalínea de la posició secundària dins d'aquesta famosa nissaga d'argenteres de Morella, les referències documentals són interessants perquè com a mínim han d'ajudar a replantejar i reenfocar l'estudi de la seva activitat i, de passada, l'estudi del radi d'acció de tota la família.

De fet, des del 1445, entre els salaris que la Universitat tortosina pagava anualment, hi havia el de marcadore de l'argent, treball que normalment duia a terme un orfebre. Un full solt de cap al 1490 indica que un tal "Santalínea" exercia aquest càrrec, encara que potser no era pròpiament un membre de la nissaga, sinó el "cunyat d'en Santalínea", com diu un altre document de la mateixa època. Probablement es tracta de Salvador Castelló, un mestre que va estar al servei del Consell municipal i del Capítol de la seu durant els últims anys del quatre-cents i el començament del cinc-cents.²⁵

Joan i Miquel Santalínea. Tres notícies

Joan Santalínea, fill de Bartomeu II i nebot de Gabriel, està documentat actualment entre els anys 1472 i 1526. El 23 de desembre de l'any 1487 l'argenter de Morella va signar una època de 43 lliures al Capítol de la seu per la factura de dos canelobres d'argent daurat, peces que encara no havia acabat de cobrar l'any 1490.²⁶

Una notícia posterior, tot i que no té a veure amb el seu ofici, és més interessant quant a la seva relació amb la ciutat de l'Ebre: el 19 d'octubre de 1517, a Morella, Joan Santalínea, "aurifaber", i Catalina, cònjuges, veïns de la capital dels Ports, nomenaven procurador seu, en general i per a casos especials, el venerable Francesc Vicent, prevere i beneficiat de la seu de Tortosa, per a vendre en nom d'ells una casa que posseïen a la ciutat de l'Ebre, com a hereus del venerable Francesc Gomar, també prevere, difunt. La casa, que tenien en emfiteusi a favor dels comensals de la seu, a cens de 20 sous cada any pagadors el dia de Corpus, estava situada al carrer Costa de Capellans, i confrontava d'una banda amb la casa del venerable Pere Rosselló, comensal de la seu; d'altra banda amb la casa del canonge Pere Boteller; d'altra banda amb la casa del discret Benet Rius, notari; i, de la banda del darrere, amb la via pública.²⁷

Pel que fa a Miquel Santalínea, va ser fill del primer matrimoni de Joan i pare de Gaspar II, que va portar l'activitat de la nissaga fins al segle XVII. El mestre fins ara era documentat entre el 1525 i el 1559, i podem afegir, tan sols, que el 4 d'abril de l'any 1520 apareix actuant com a testimoni en un acte notarial celebrat a Tortosa, i és citat al document com a "aurifex vicinus ville Morelle, regni Valencie, habitator Dertuse".²⁸

* * * * *

25.- ACBEB. Fons de l'Ajuntament de Tortosa. Llibre de Clavaria, 100 (3r lligall), doc. solt 10, f. 41v, 48r.

26.- ACTo. Jaume Terça, 9. s/f; Biblioteca de Catalunya, Ms. 4341, f. 34r.

27.- ADTo. Calaix 9. n. 255.

28.- ACBEB. Fons Notarial de Tortosa (secció històrica), Signatura 1285 (Pere Bosc), f. 27v.

Evidentment, i com ja hem dit, aquestes han estat tan sols unes poques notícies sobre l'activitat de diversos membres de la nissaga Santalínea en relació a Tortosa i, sobretot, sobre la seva presència a la ciutat. Poques notícies que, tanmateix, transparenten la realitat, diversa però unitària, que es va viure al territori d'aquest bisbat durant la baixa edat mitjana. Les relacions entre els diversos centres artístics de la diòcesi va ser molt fortes. És cert que tampoc han de ser bandejats els vincles amb València, amb Barcelona i, cal no oblidar-ho, amb l'Aragó. Però tan cert com això és que Morella estava molt més a prop de Tortosa que de València, i que Tortosa estava molt més a prop de Morella que de Barcelona o Tarragona. L'estudi de l'art –i de la història– medieval en funció de les actuals comunitats autònomes no té cap sentit; la frontera del Sénia, tot i que és antiga, no va ser mai un obstacle en les relacions humanes, culturals i artístiques de l'antic territori episcopal.

Aquesta realitat es transparenta clarament en l'estudi de l'argenteria. Els punxons que es troben o estan documentats a les peces de les esglésies de la diòcesi de Tortosa són diversos: a les parròquies de més al nord en van arribar algunes d'obrades a Lleida; de vegades hi ha notícia sobre contactes amb centres aragonesos; la presència al bisbat d'alguns eclesiàstics d'importància en època del Cisma d'Occident va possibilitar que centres urbans relativament petits posseïssin peces, de plata o ivori, procedents del nord d'Itàlia o del sud de França; i les manufactures de Barcelona –a la part catalana– i de València –a la valenciana– hi van ser relativament abundants. Però les obres i els documents mostren que, des del darrer terç del segle XIV, especialment des dels volts del 1400, van ser Morella –i, en menor mesura, Sant Mateu– per a la part sud del bisbat, i Tortosa, per a la part nord –les Terres de l'Ebre–, els obradors que en major mesura van proveir de peces les institucions civils i eclesiàstiques d'aquest territori. I també mostren que aquests centres van estar íntimament vinculats i van compartir mestres, formes i models de referència.²⁹

Fig.1.- Creu processional major de Traiguera

29.- VIDAL, J. (2004), pàg. 115-116; VIDAL, J. (2010), pàg. 114-115.

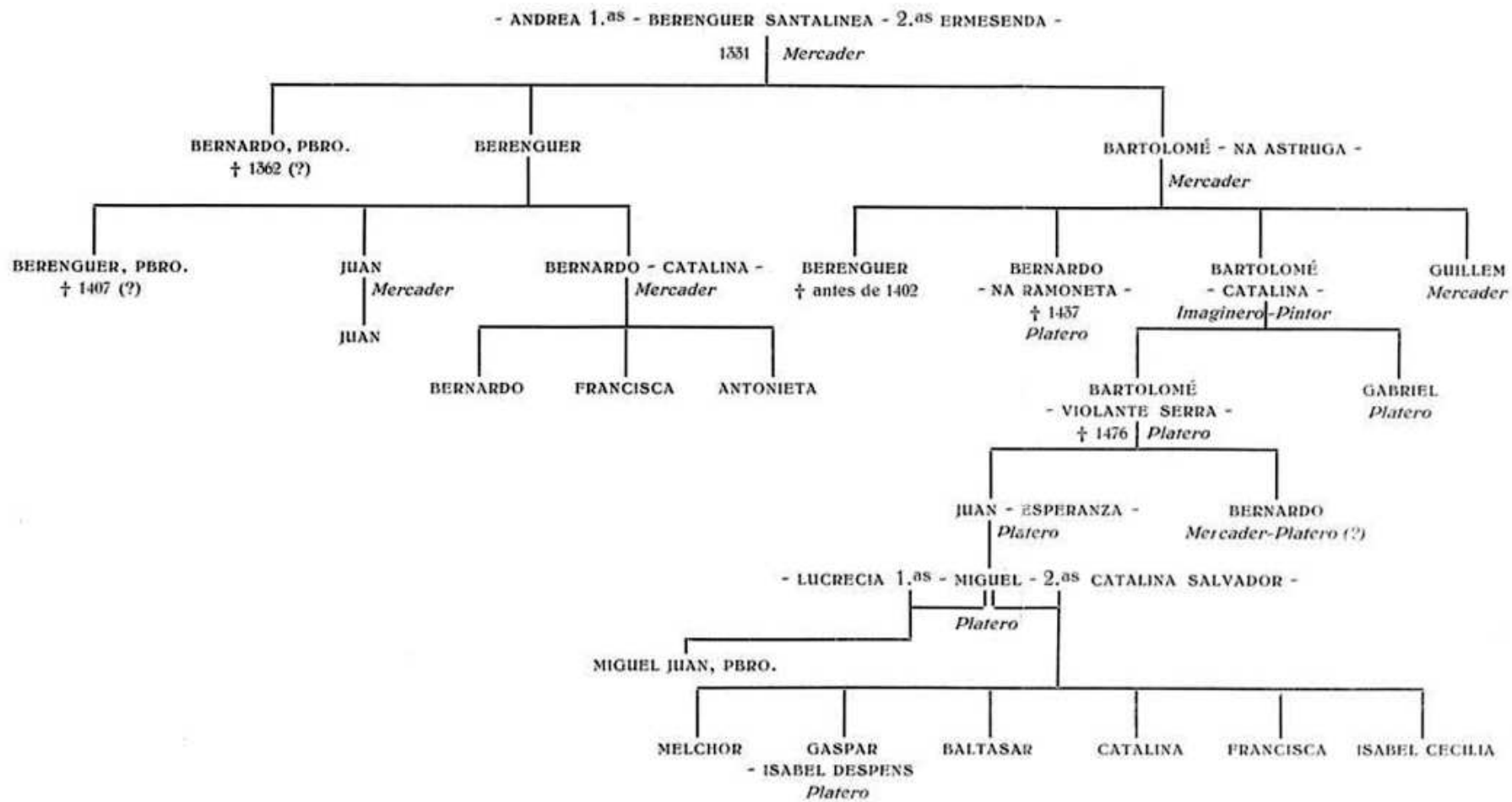

Fig. 2.- Arbre familiar dels Santalinea (Los Santalinea orfebres de Morella. 1928)